

Ћуприја пред почетак Великог рата

Према последњем предратном попису становништва 1910. године, варош Ђуприја је имала 5.157 становника у 980 домаћинстава. Варошко становништво се претежно бавило трговином и занатством пред почетак рата. Тако су у Ђуприји почетком 20. века постојале разне бакалнице (продавнице мешовитих производа), абаџијске радње, вуновлачаре... Од занатлија су најбројнији били опанчари, сајије, ковачи, бербери, воскари и др. Бројни су били угоститељски објекти и кафане попут „Централа“, кафана „Балкан“, „Булевар“, „Синђелић“ и др. Становништво у околним селима се бавило пољопривредом и сточарством, али и сама варош је била врло богата сточним фондом. У државној ергели „Добривео“ (основаној као државно добро „Добривео“ 1852. године) 1899. године основан је државни сточарски завод који је остао центар за све сточарске установе Министарства привреде. Пред рат 1914. године, Добривео је имало 508 коња, 327 говеда, 203 овце и 529 свиња.

Варош Ђуприја је пред почетак рата имала свега две (можда и једну) калдрмисане улице, остали сокаци и уличице биле су прекривене блатом. Осим железничког, сви мостови у Ђуприји су били драveni (укључујући и мост преко Мораве где се данас налази „Жути“ мост). Електрична централа је направљена тек после рата. Постојале су само четири зграде на спрат. То су биле зграда Гимназије и Окружног начелства, кафана „Велика Србија“ власника Недељка Црњанског и Штедионица - кућа Милосава Радојковића.

Просветне и културне прилике:

Пред почетак рата у Ђуприји су постојале следеће школе: Основна школа, Гимназија, Женска стручна (занатска) школа и Пољопривредна школа. Од културних институција постојала је Градска читаоница - библиотека. Од 1906. године у Ђуприји је постојало Соколско друштво „Душан Силни“ чије су просторије биле у згради основне школе.

Главна улица у Ђуприји

Војне установе:

Касарна у Ђуприји постојала је од 1837. године, а Артиљеријска подофицирска школа је формирана 1911. године. У Ђуприји се од 1908. године налазио и логор за обуку комита (четника) под управом мајора Војислава Танкосића. У касарни су пред почетак рата биле смештене резервне војне јединице.

Здравствене установе:

Ђуприја је од 1881. године имала и Окружну болницу и за те потребе подигнута је нова зграда 1906. године. До почетка рата радила је и једна апотека, чији је власник био Константин Нушић (брат књижевника Бранислава Нушића).

Управа и судство:

Од 1890. године када је извршено спајање Начелства округа Јагодинског и Начелства округа Ђупријског, Ђуприја је била седиште Моравског округа. Исте године Ђуприја је добила и првостепени суд, који су имале укупно 18 вароши у Србији.

Привредне прилике:

У Ђуприји је 1911. године отворена Чешка фабрика шећера која је запошљавала велики број радника.

Земљорадничка задруга основана је 1905. године, а њен оснивач је био Мата Матић, шеф рачуноводства Министарства пољопривреде и вода (отац Душана Матића).

Аутоматски парни млин браће Јовановић и Стојковић отворен је 1911. године.

Пред почетак рата постојале су и две банке: „Ђупријска Штедионица“ (основана 1887. године) и „Моравска банка“ отворена 1908. године.

Постојале су и две штампарије: „Повлашћена књижара, трговина канцеларијског материјала и штампарија“ Ђоке Н. Јовановића и штампарија Драгољуба Ј. Петровића (вероватно преузета од првог штампара Страшимира Гемовића).

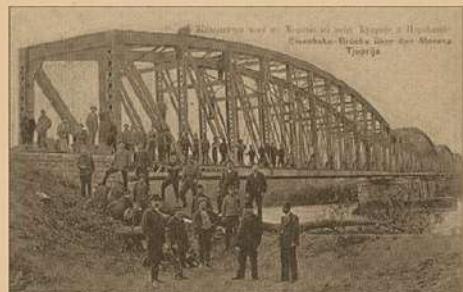
Захваљујући железници која је од 1884. године пролазила поред вароши, Ђуприја је имала и железничку станицу која је била једна од ретких стајалишта на прузи Београд - Ниш. Ђуприја је железницом била повезана и са Сењским рудником, а пруга је проплазила поред манастира Раванице.

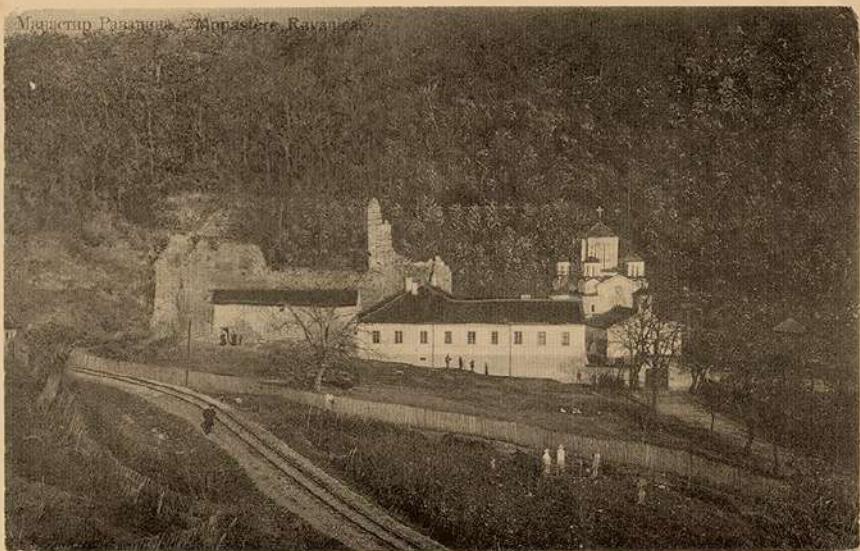
Ћуприја пред почетак Великог рата

ЋУПРИЈА ИЗ ЂУПРИЈЕ — Морава Мост.

Ћуприја пред почетак Великог рата

Краљ Петар у Ђуприји

У јесен 1915. године три непријатељске војске напале су Србију и изазвале масовно повлачење војске и становништва према југу. Са својом војском, ишао је и најомиљенији краљ, Петар. У то време Ђуприја је због свог географског положаја представљала центар скупљања масе избеглица и војника, који су настављали свој пут према Косову. Краљ Петар је у Ђуприју стигао 30. октобра, одакле је обилазио фронт и бодрио војнике. Следећег дана боравио је у Јагодини. У свом дневнику је записао да су „Немци бацили бомбе са аероплана у Ђуприји и у Јагодини.“ После два дана, напустио је Ђуприју и стигао у Параћин 3. новембра 1915. године.

Фортиер Џоунс о ситуацији у Ђуприји 1915. године

Млади студент из Тексаса, Фортиер Џоунс, напустио је Колумбија универзитет у лето 1915. године и придржио се хуманитарним организацијама које су помагале српском народу током Првог светског рата. Био је сведок повлачења српске војске и хиљада избеглица на југ, према јадранској обали, о чему је написао мемоарско дело „With Serbia into exile: an American's Adventures with the Army that cannot die“. Током свог другог боравка у Ђуприји у јесен 1915. године, био је очевидац ваздушног напада на Ђуприју, о чему је записао:

„У касно поподне тог дана стigli смо у Ђуприју. Миле Крстић и ја смо били у дегу... Сама (железничка) станица је била удаљена стотинак метара, а стазе до ње су биле прекривене хиљадама избеглих жена и деце. Стаяли смо и разговарали, када смо приметили да људи гледају горе (у небо) и чули звук авиона. Дошао је са истока, мала златна чаура која је хватала сунчеве зраке и бледела на небу на висини од неких три хиљаде стопа. Али спуштао се, тако да смо могли боље да га видимо и чујемо. Многе од избеглица биле су из Београда и Крагујевца, градова који су дosta бомбардовани из ваздуха. Ове избеглице су одмах добила напад панике, жене су запомагале, а деца врштале. На таквој надморској висини када се авион креће скоро директно изнад главе, не можете више да побегнете... Знали смо наравно, да се устремио на станицу, али наше очи су виделе да лети равно изнад нас... То је био наш први напад. Неколико минута смо гледали како лебди скоро непомично и полако се окреће према југу. Гледајући пажљиво, више га нисмо видели, али се тада чуо штап прасак кроз ваздух. Деловала је противавијанска одбрана. Када су се подигли дим и прашина, стотине жена и деце тресло се од страха, а на мање од педесет стопа од нас, једва живи лежали су један дванаестогодишњи дечак и стари војник. Неоштећени авион је отпливши у запазак сунца.“

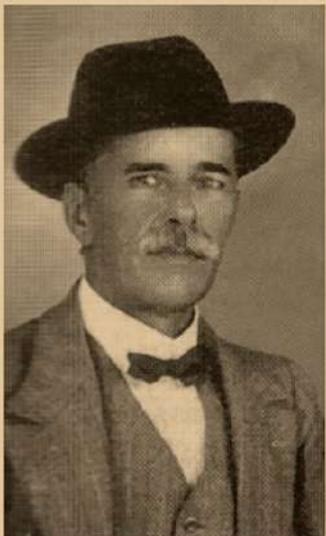

О санитетским приликама у Ђуприји током рата

У Ђуприји су за време Првог светског рата, односно до непријатељске окупације у јесен 1915. године постојале две болнице: Окружна болница и Резервна војна болница која је била распоређена у кафанама „Булевар“, „Ресава“, „Синђелић“ и згради Основне школе (данашња ОШ „Ђура Јакшић“).

У резервној војној болници је од 1. августа 1914. до 30. децембра 1915. године умрло 522 српских војника и заробљеника.

Пегави тифус је однео животе 131 Ђупричана. Док је од разних болести и изнурености током повлачења 1915. године на територији Ђупријске општине преминуло укупно 194 избеглица из разних крајева.

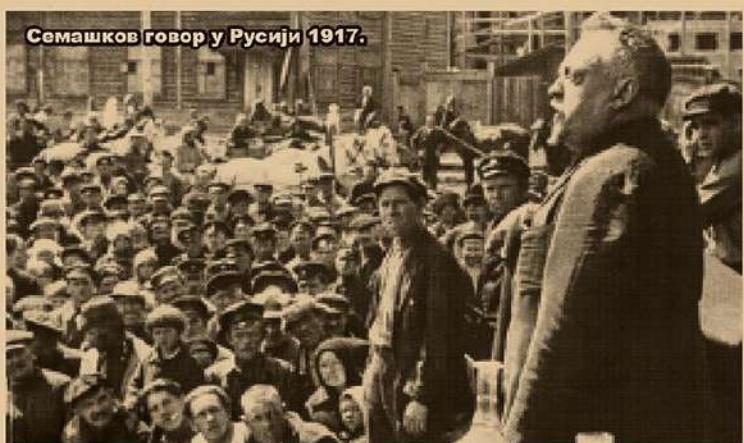
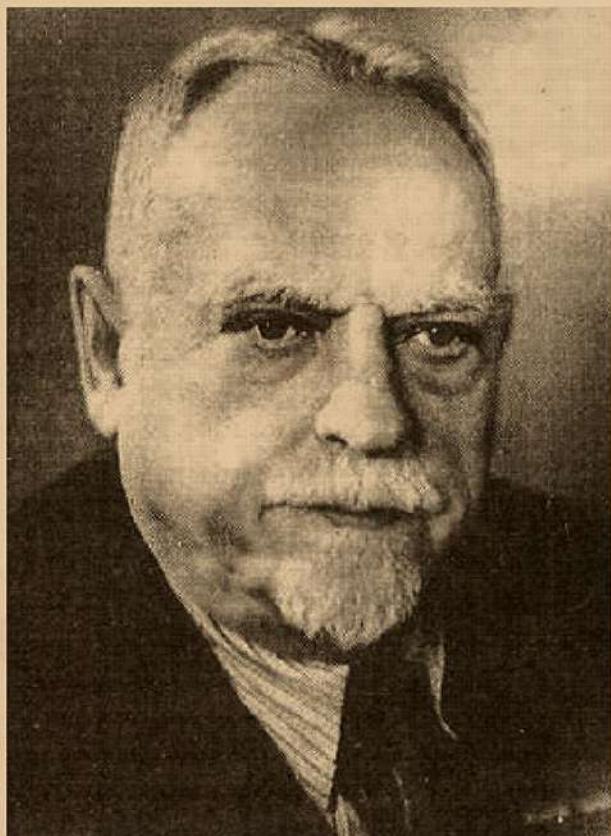
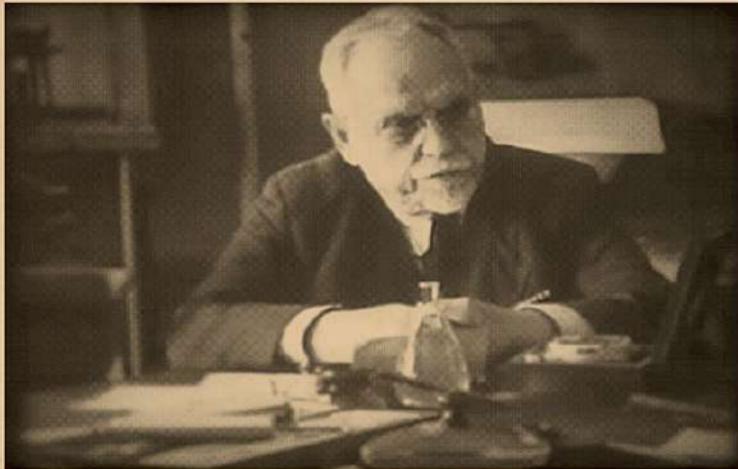
Милорад Гојевац

др Милорад Гојевац (1860 - 1933) је рођен у Ваљеву, гимназију је завршио у Београду, а студије медицине у Бечу 1880. године. Службовао је као спрски лекар и лекар Београдске општине, да би 1899. године постао шеф општинских лекара у Београду. Од 1903. године радио је на прикупљању и организовању добровољаца за четничке акције у неослобођеним крајевима. За време Првог светског рата, у периоду 1914 - 1915. године био је управник резервне војне болнице у Ђуприји.

По одласку из Ђуприје, преживео је албанску голготу, радио у покретним польским болницама, а 1916. по налогу Министарства војног одлази у Француску, где се као школски лекар бринуо о српској деци која су тамо наставила школовање. За своје заслуге одликован је Орденом Карађорђеве звезде IV реда, Орденом белог орла и Медаљом за ревносну службу.

Николај Александрович Семашко (1874 - 1949)

Руски лекар, револуционар и касније министар здравља у Совјетском Савезу. У Србији је боравио од 1913. до 1916. године, учествујући у социјал-демократском покрету и радећи као лекар. Током балканских ратова 1912-1913. године боравио је у Парагину. Занимљива је чињеница да је током Првог светског рата боравио у Јурију као члан руске медицинске мисије Црвеног крста и у периоду од 1914. до 1915. године био управник Окружне болнице. Лечећи многобројне рањене војнике и болеснике, стекао је велику популарност. Често је држао говоре у импровизованим гостионицама у Јурију, попут кафана „Христо Ботев“ где је упознао бугарског окупаторског војника, такође присталицу комунистма. Војник (по занимању учитељ) Илијев је успео да доктора Семашко пребаци у Бугарску, где се састао са чувеним револуционаром Георгијем Димитровим. У Бугарској је др Семашко такође био управник једне болнице. Из Софије је отишао у Русију, где је учествовао у Октобарској револуцији и касније постао министар здравља.

Живот у ратној свакодневици

Ћуприја у дневнику Наталије Аранђеловић

Ћуприја, 22.10.1915. године

„Пролазе војници, уморни, до колена блатњави, траже леба – дођоше код нас двојица, и замолише да куваја официрима из 18. пук пасуља, кушише и сланине, а мама им даде и киселе папrike.

У подне наша пешадија одступаше, у нереду, питасмо их где су Немци, рекоше нам на сат један. Око пола 1 коњица одступаше такође...

Са збјењом очекивасмо шта ће бити са нама, свака кућа спремаше бели барјак у знак предaje.

У зло доба рече нам један човек, како је њихова патрола ушла и отишла у општину. Тада и ми видесмо, да војници по који пролази, па све више и више.

Истакнусмо сви беле заставе. Нашом улицом, пође пешадија, сигурно пук. У знак предaje метнусмо пепену Надину.

(...) Што ти је човек мизеран – боји се за живот; неки им викаше Живели – други им се клањају, неки им даваше и цвећа! – Душа ме боли – зар је то Србин, није још ни честито изашао, а непријатељу се клањаш (...) Како смо мали и како смо ниски, подле душе... (...) Прођоше, и обилазише улице. Заробише око 30 војника, који беху у шанцу. Не знам – може бити да су се склонили – нису знали бегати – јер је то већа сила него ми.

Најлоше на рањенике, одведоше их у болницу да их превију.

Треба му оправити, ако је ишао да се преда. Ратује а леба нема – рањен – болнице нема – лута сирома – јечи, стење. А помоћи ниоткуда.

Говорили смо са неколико од њих. Цела наша војска – али веле ми смо криви, хтели смо од краљевине царевину. –

(...) Мора им се признати. Нису ушли са помпом и лармом, из даљине смо чули узвике ура, ура – иначе војници иду мирни, не задевајући никога. –

(...) Наши неки из кућа пуцали на њихове у гомилу. Троје им убише, а 5 ранише. – но и та двојица наших страдаше. Лудо погинуше – а помоћи не може нико.“

Наталија Аранђеловић (1881-1951)

Живот у ратној свакодневици

Живот у ратној свакодневици

Новински чланци

Vijesti iz unutrašnjosti

Novi željeznički most.

Iz Jagodine nam javljaju: Prilikom svoga povlačenja, srpske trupe razorele su veliki željeznički most na Moravi, između Jagodine i Čuprije. Njegova dužina bila je preko 130 metara. Prije mjesec dana pušten je u saobraćaj most potpuno nove gvozdene konstrukcije. Od staroga mosta razlikuje se visinom, jer je za dva metra veći od njega.

M. RISTIĆ, javlja familijama dole imenovanih iz Čuprije, da su živi i zdravi i svojo pozdravljaju: Radovan Radosavljević; Živojin M. Todorović; Djordje Nušić; Milan Janković; Milišav Simić; Ljuba i Kamenko Ljubišavljević; Milan Simić; Stanoje Stefanović; Jovan Petrović, major; Milan Janković, major; Živojin Simić; Djoka i Boža Radojković; Dragi Petrović; Milutin Jovanović i Draža; Dobrivoje Janačković; Živojin Matić; Dušan Janković; Dušan i Srećan Božići; Anta kovač; Boli i Pera Slavković; Ivan i Mile Marković; Petar Pantić; Zole Jeremić i Šeća; Dimitrije Sibinović; Miodrag Tinkić; Tomislav Blagojević; Aleksa Nikolić; Milan Popović, ekonom fabrike; Miloš Stojanović sa čerkama; Dragoljub Pavlović; Pindić; Milosav Petrović; Petar Stojković; Braća Dinići; Vasa Živić; Djordje Stanoje Nikolić; Jovan Milenka Jovanović; Milan i Mile Stojković; Bora i Stejan Stojković; Petar Bandić, načelnik; Stanoje Jovanović i sin Mile; Dušan Čatić; Radić Ljubišanović; Grigor Ačimović; Bora Djelatović; Svetislav Rakicević; Mitko Bojić; Žika monter; Milivoje sedlar; Lazar Mite furundžije; Ruža Milošević sa majkom, bratom i snajom. Iz Velikog Popovića: Pop Boga Petrović; Steva Radovanović i Dušan, Boža, Mita, Dragi i mali Boža.

Gospodji LJUBICI BORE MILENKOVIĆA, sekretari kasacije, Paraćin. — Bora je zdrav u Parizu i moli za odgovor ovim putem kako ste. Ristić.

Сама људи у Албанији који десно живота је сигурује се даљу потпуности и непокорности; но, и као људи који постојани су верни; они се за час поколебали и прими мито од противника, спасели. Тако се још лекари, готово уник, да Аустрија подада фукару у Албанији да открију чијују склоницу у дну у твоје земље.

Тако је и са оружјем и

муницијом. Овај шаље го

се преко Трста у Сидер

и Мадиру да се попуни Ап-

наутима против Србије,

оне то исто оружје отворе-

у Истру Гоју да се употреби

који против Аустрије.

Свете жртве

— Џ. Д. ВИЉЕМ РОТ —

Букуриса, 5. IV. 1915. г.

Момка је эта судба хтеша-
ла да се унутрашњи даним
заприши и један млад љубави.
Престал је да купа број-
малко срце купо људа и в-
лака од кога смо ма-
тлико очекивали.

Нестало је из наше сре-
дње човека, моји људи је то
живо добруче утицано у из-
тесним призвикима, која је
сопством разом и срсом то

нега је мир пепел ис-
гасао.

Грађани букуриса су смр-
тилу овог лекара који је до-
нео само лекар, већ и други,

брз, у складу ноглем, пре-

сличи неизваживим удар-
има.

Нега је мир пепел ис-
гасао.

Humani koncerat u Čupriji.

Posljednji humanitarni koncerat u Čupriji daje nam vidnog dokaza, da se sa svih strana teži ka mirnim, prijateljskim odnosima između stanovnika, civilnih i vojnih vlasti. Opština grada Čuprije dozvolila je da se rasture pozivnice za koncerat, koji je priregjen u korist sirotinje u Čupriji. Veoma mnogo sveća odazvalo se ovom pozivu, i tako su pokazali dobru volju da ublaže i što brže izleće rane koje je rat ovoj zemlji naneo. Prostorija u kome je koncerat održan, „Kafana Central“, jedva je mogla primiti mnogobrojne posjetioce. Sem civilnih i vojnih vlasti ovoga grada posjetili su ovaj koncerat njemački, austro-ugarski i bugarski časnici, koji su se tu nalazili.

Букуриске новости

Букуриса, маја 1915.
Нисте ви Београђани само
у малеру са издавањем це-
ћера и другим живота-
намирацима. И код нас је то
исто на дневном реду. Као
год што се и код вас наш
по несвеснијим трговацама
такође и овде има ама, јер су
они слуда јединаки и једине
су вере.

Но нашу варош карактерише врло ружно та појава
учењавања још и због то-
га, што је овде код нас и
сама фабрика шећера, па
је много лакше доша до ше-
ћера него ли што је то у
Београду случај. Снуда се
јарче пљачке и учење и го-
тово ове све базирају на
једној истој основици и на
једном истом систему.

Овде су код нас добили
напр. Целтовачки 25 санду-
ка шећера и продаји су б-
сандука оно ресто зна се
шта је било? Евакуаше се
на згодно место издрже

Часи у Ђуварији

Врховна Команда тражи-
ла је од свих оних Чеха
који живе у Ђуварији, Јиго-
дини и Параћину или да
пређу у српско поданство
или ће их војна власт из-
гнати из Србије као интер-
ниране и тражити од ау-
стриске владе да се у за-
мену њихову врате наша
интернирана грађана који
се налазе у Аугсбург Угар-
ској.

На овај позив Врховне
Команде, сви Чехи су изја-
вили да ће да пређу у срп-
ско поданство и већ су по-
ложили заклетву осим њих
12 великих богаташа, који
су остали да шире устро-
вилство у срећи Србије и
говоре у срећи Ђуварије ма-
џарска а осим тога сваки
има по једног авробљеника
који посиленог.

Из ратних дана

Самар наслоњен пред ка-
фаном.

У фијакеру, начичканом сан-
дуцима, коферима пакетићи-
ма и т. д. седи мој пријатељ
познати багралски гурман, да
оде до жељезничке станице.

„Куда, бре, — упитах га, —
ти се спремио, као да кеш
Русину у помоћ?“

„Јок, брате, него бежим из
Београда; овде за ме нема же-
вота забраните већ и прасад
да се колу, па шта ћу да једем?“
Идем лепо у унутрашњост, па
даме види Бог! свега у изобиљу.

„Море и унутрашњости је
један ђаво као и у Београду.“

„Батали, море! Ти неразумеш
то. Идем ја у Ђуварију, па да
видиш... ходи ми, ходи душо!“
Рече, сладини се по грозном
трбузу.

„Па свет говори да је и у
Ђуварији као и код, нас.“

„Јок не разумете ви ту фи-
лософiju. Знаш, шта је Јанко
Веселиновић рекао? Пред којом

кафанијом стоји прислоњен ама-
линов самар, знај, да се у њој
точи добра ракија.“

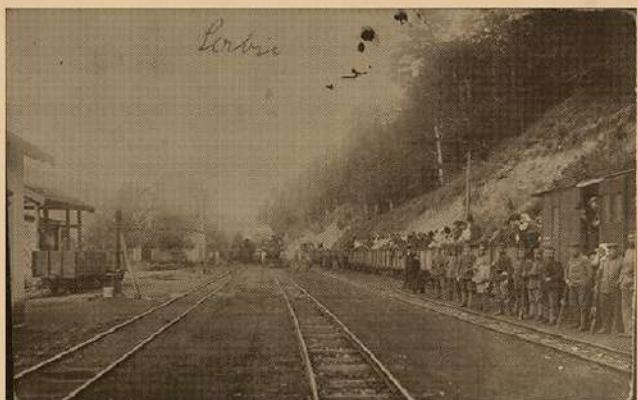
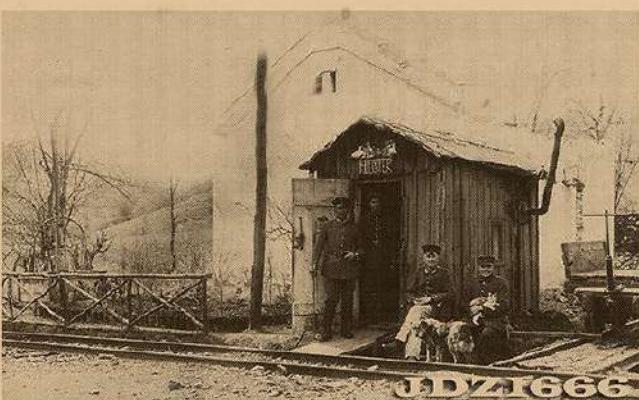
„Па ватра а ти не идеш у
Ђуварију ради ракије?“

„Трик, брате, ја идеам онамо
по своме позиву. Тамо имаде
младих прасади, јагањаца, пин-
тића и што ти душа захели...“

„Сад те тек не разумом.“

„Прем по самару. Тамо су
на војној дужности, или у бе-
жанији начелици пољoprivred-
ни, па чика Јуба привредни
инспектор, па ту су управници
ратачких школа и државних
јергела, а где је скупљена така
ната елита, ту мора бити и
добра залогаја, јер би се они
иначе разбегли ко пацови са
тонуће лађе. Идем по цимеру.“

Рудници под немачком управом

Под бугарском окупацијом

Populace et deux personnes pendues par les Bulgares à Tchuprija.
C'étaient de l'arrestation.

Populace and two persons hanged by the Bulgarians at Tchuprija.
It was an arrest.

Crucifixion publique des deux frères Radut et Gavril
La population était présente.

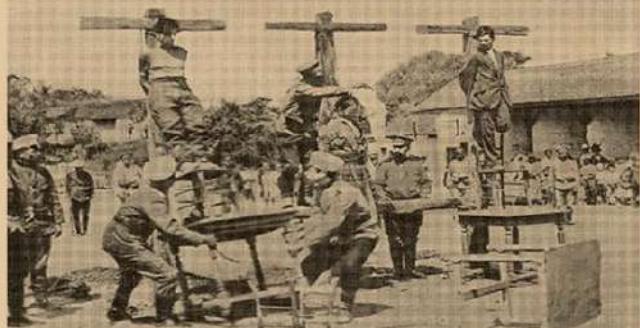
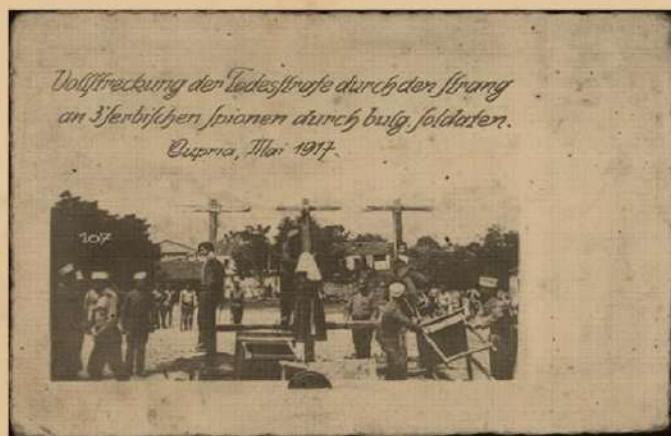
Public hanging of the brothers Radut and Gavril
The population was present.

Иако је немачка војска прва ушла у Ђуприју 22. новембра 1915. године, варош Ђуприја је припала бугарској окупационој зони која је обухватала Србију источно од Мораве, Македонију и део Косова. Бугарска окупациона управа у Ђуприји била је исто тако сурова као у осталим местима.

Погубљења и злостављања

Према извештају Арчибалда Рајса састављеном после саслушања сведока, Бугари су у околини вароши Ђуприја убили око 200 особа. Често су одводили сељаке у Ђуприју где су им кобајаги судили, затим их враћали и успут убијали. Сведоци истичу да се у државној шуми на путу за Деспотовац налазио један бунар пун лешева. На пијаци у Ђуприји маја 1917. године Бугари су обесили Ђорђа и Радета Поповића (кога је једна нога била ампутирана) из Вирине и једну жену, о чему постоје снимци на фотографијама и разгледницама. При повлачењу, Бугари су убили једног сељака и његовог сина близу Ваширишта и бацили лешеве у Мораву.

Честа су била злостављања и пребијања Ђупричана од стране бугарских окупационих власти. Рајс наводи пример бугарског команданта Кулчина који је тукао грађане ако га не били поздравили на улици.

Сликe 056,057 и 058 – Ратни албум 1914 - 18, аутор Андра Поповић (стр. 153) – Бугари у Ђуприји приводе и вешају ратног инвалида, старију жену и младића

Под бугарском окупацијом

Иако је немачка војска прва ушла у Ђуприју 22. новембра 1915. године, варош Ђуприја је припала бугарској окупационој зони која је обухватала Србију источно од Мораве, Македонију и део Косова. Бугарска окупациона управа у Ђуприји била је исто тако сурова као у осталим местима.

Погубљења и злостављања:

Према извештају Арчибалда Рајса састављеном после саслушања сведока, Бугари су у околини вароши Ђуприја убили око 200 особа. Често су одводили сељаке у Ђуприју где су им кобајаги судили, затим их враћали и успут убијали. Сведоци истичу да се у државној шуми на путу за Деспотовац налазио један бунар пун лешева. На пијаци у Ђуприји маја 1917. године Бугари су обесили Ђорђа и Радета Поповића (кога је једна нога била ампутирана) из Вирина и једну жену, о чему постоје снимци на фотографијама и разгледницама. При повлачењу, Бугари су убили једног сељака и његовог сина близу Вашаришта и бацили лешеве у Мораву.

Честа су била злостављања и пребијања Ђупричана од стране бугарских окупационих власти. Рајс наводи пример бугарског команданта Кулчина који је тукао грађане ако га не би поздравили на улици.

Интернација и регрутација:

Једна од честих мера била је масовна депортација становника (бивших официра, учитеља, свештеника, војних чиновника), нарочито после уласка Румуније у рат 1916. године. Тако је крајем августа 1916. године интернирано преко 100 Ђупричана, међу којима и Милосав Радојковић, народни посланик, свештеник Периш Ерић, председник општине Сима Симић и други. Међу интернираним лицима биле су и жене, па је тако марта 1917. године интернирана госпођа Ђурашковић са ћеркама зато што је командант окупационе управе желео да узме њену кућу. „Наберна комисија“ или комисија за регрутацију је регрутовала око 200 мушкарца од 18 до 40 година и послала их у Бугарску да раде на путевима и железници.

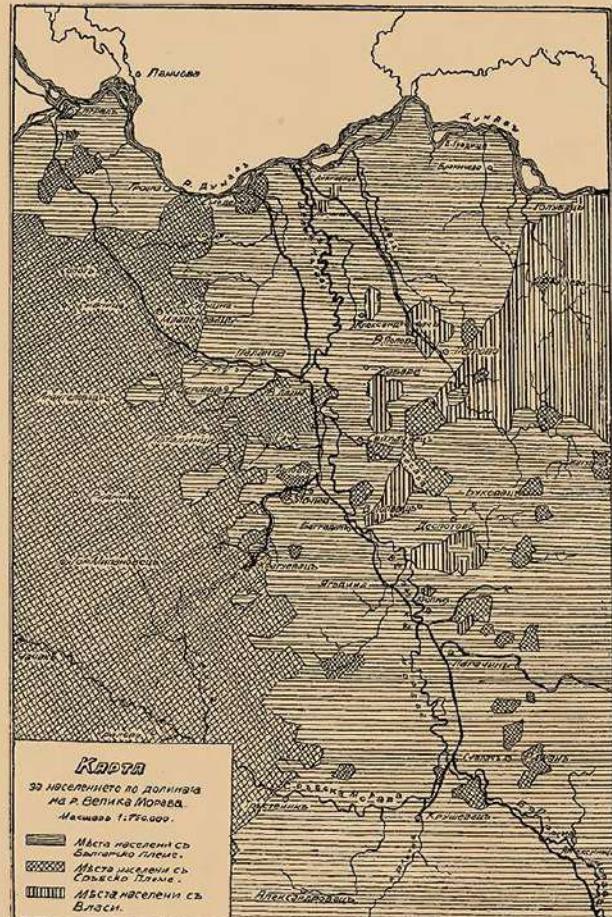
Пљачка и реквизиција:

Током трогодишње окупације Бугари су у Ђуприји узели преко 150 вагона житарица. Коње и стоку су реквирирали без плаћања и потврда. Од 1918. године нису више ништа плаћали. Узимали су шта су могли (намештај, тепихе, разнолику робу, личне ствари) и слали за Бугарску. Слично су се у Ђуприји понашали и Немци приликом заузимања вароши новембра 1915. и приликом повлачења 1918. године. Сведоци кажу да нема куће коју Немци нису опљачкали када су пролазили, наводи Рајс.

Бугарска окупациона управа је драстично повећала порезе и таксе. Они који су пре рата порез плаћали 200 динара, под Бугарима су га плаћали 1500 лева и више. Таксе за крштења, венчања и сахране биле су превелике (крштења наплаћивана 40 - 50 лева; ако родитељи нису могли да плате, деца су остајала некрштена а родитељи новчано кажњавани са 25 лева).

Денационализација и бугаризација:

Од почетка окупације забрањена је употреба српских имена, натписа и писма (уместо презимена на ић, уведен завршетак на ов). Нигде на улици није могао да се нађе натпис на српском језику. Одузети су сви уџбеници и остала учила на српском језику, српске књиге, слике и мапе у јавним установама, књижарама и приватним кућама. Окупациони чиновници су коресподенцију обављали искључиво на бугарском језику. У цркве су довођени бугарски свештеници, а српске иконе замењиване бугарским. Деца су приморавана да похађају бугарску школу где је предавано на бугарском језику. Срески начелници и председници општина довођени су из Бугарске. Читава општинска архива је била спаљена.

АВТОР: ГАВРИЛ ЗАНЕТОВ „НАСЕЛЕНИЕТО ПО ДОЛИНАТА НА Р. ВЕЛИКА МОРАВА“ СОФИЯ - 1918 г.

Списак ђака из Ђуприје на школовању у иностранству током Великог рата

Миодраг Јовичић,

5. разред, син Стanoјa, ковача из Ђуприје (Ажан)

Марко Пандуровић,

син Живана из Сењског рудника, рођен 1909. (Анеси)

Павле Пандуровић,

син Живана из Сењског рудника, рођен 1903. (Анеси)

Миливоје Стојковић,

син Милана, рођен 13. фебруара 1899. (Оранж)

Душан Јаковљевић,

син Милана, рођен 3. септембра 1900. (Сент Валje)

Миодраг Јовановић,

син Стanoјa, рођен 17. фебруара 1898. (Бордо)

Ђорђе Ђорђевић,

4. разред, син Драгољуба Јовановића, секретара начелства из Ђуприје, рођен 25. јануара 1901. (Фижак)

Милисав Марковић,

син Милана, рођен 10. августа 1898. (Марсињи)

Божидар Ђукнић,

син Светозара, рођен 24. маја 1900. (Лион)

Радмило Љубив(ч)ановић,

рођен 8. маја 1898. (Руан)

Милан П. Стојановић,

рођен 20. августа 1900. (Поатје)

Драгослав Павловић,

рођен 12. фебруара 1902. (Бањер де Бижор)

Сава М. Радовановић,

стар 18 година (Лондон)

Ђорђе Николић,

стар 19 година (Мондефен)

Вукашин Стојановић,

син Михајла, свештеника из Сењског рудника (Барселонет)

Ђура Кнежевић,

1. разред, син Милоја, трговца из Сења (Маноск)

Милан Костић,

3. разред, син Јелене из Ђуприје (Понс)

Српски ученици у Лондону
на С. саву 1918.

"Serbia House", 377 Norwood Road
London S.E. 27

J.M. Chauvet - profesor u Klinici sv. Sava

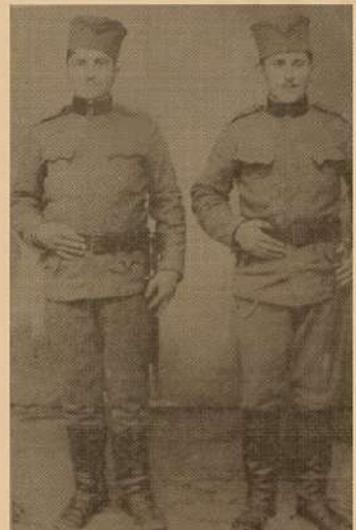
Ћупричани војници

Бригадни генерал Војислав Константиновић

Војислав Константиновић (1872 - 1927) рођен је у Ђуприји, где је завршио основну школу и гимназију, а затим је у Београду завршио Војну академију.

Као млад официр радио је као водник, командир батерије и командаант дивизиона у пољској и градској артиљерији. У балканским ратовима командовао је хаубичким дивизионом. Након победа на Куманову, Битољу и ослобођења Косова, помогао је црногорској војсци у борби код Скадра. Исту дужност обављао је и на почетку Првог светског рата. После реорганизације српске војске на Крфу, краће време провео је у штабу Прве армије као в.д. начелника артиљерије. Потом је до краја рата био референт артиљерије Дринске дивизије.

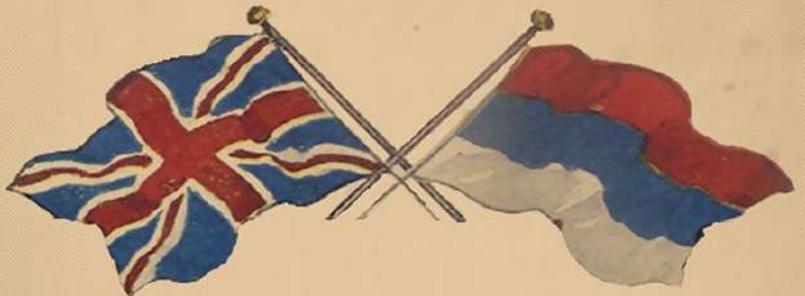
За време ратова добио је две дивизијске и једну армијску похвалу; Медаљу за војничке врлине, Златну медаљу за храброст, Сребрну медаљу за храброст; ордene: Белог орла IV степена, Карађорђеве звезде са мачевима IV степена и Карађорђеве звезде IV степена. Од Француске је добио орден Легије части IV степена.

Генерал Драгиша Пандуровић

Драгиша Д. Пандуровић (1885-1951) рођен је у Сењу код Ђуприје. Као млад официр учествовао је у балканским ратовима 1912-1913, гушењу арнаутске побуне 1913. и Првом светском рату који је дочекао као командир 4. чете 1. батаљона 12. кадровског пuka. Постоје наговештаји да је Драгиша Пандуровић у то време учествовао у једној од најсмелијих акција на српском бојишту, када је одред од сто добровољаца заузeo на прелад Велико Молдавско острво наспрот Гопулцу и без властитих губитака заробио целокупну непријатељску посаду. За заслуге у ратовима 1912-1918. године одликован је Карађорђевом звездом са мачевима IV реда, Сребреним медаљом за храброст, Златном медаљом за храброст, Орденом белог орла са мачевима V степена. Био је носилац свих споменица за учешће у ратовима (1912, 1913, Албанска, 1914-1918). Између два светска рата радио је као старешина и класни професор на Војној академији у Београду. Пред почетак Другог светског рата постављен је за команданта Триглавске дивизије у Љубљани. Умро је у Оsnабрику у Аустрији.

Флора Сендс о Ђујерији

Флора Сендс (1876 - 1956) је била енглеска болничарка и једина жена официр српске војске за време Првог светског рата. Дошавши добровољно у ратом и болешћу опустошеној Србији, неговала је српске рањенике и болеснике у многим болницама. Нарочито се истакла у сузбијању епидемије пегавог тифуса у Ваљеву, где се и сама разболела, због чега се вратила у Енглеску на опоравак. Међутим, Флора је убрзо пристигла на Солунски фронт где се приклучила српској војсци и са њом учествовала у ослобођању Србије.

Са јединицама Прве српске армије Флора Сендс је ушла у ослобођену Ђујерију где је остала неколико недеља.

У својим мемоарима се присетила тих дана: „Параћин је био тешко разорен и у њему није било много људи, али пролазећи кроз следећи мали град, Ђујерију, били смо прекривени пешкирима и цвећем, а мој кон је једва држао венце око врата. Заставе су биле посвуда, а често становништво на улицама. Били смо изненађени како су брзо све куће украсили српским заставама, јер док смо улазили на једном крају града, наша коњица је гонила Аустријанце на другом крају. Касније су нам рекли да су их данима правили, знајући да долазимо и да су их крили у спаљарицама. Ако би били ухваћени са српском заставом, казна је била смрт.“

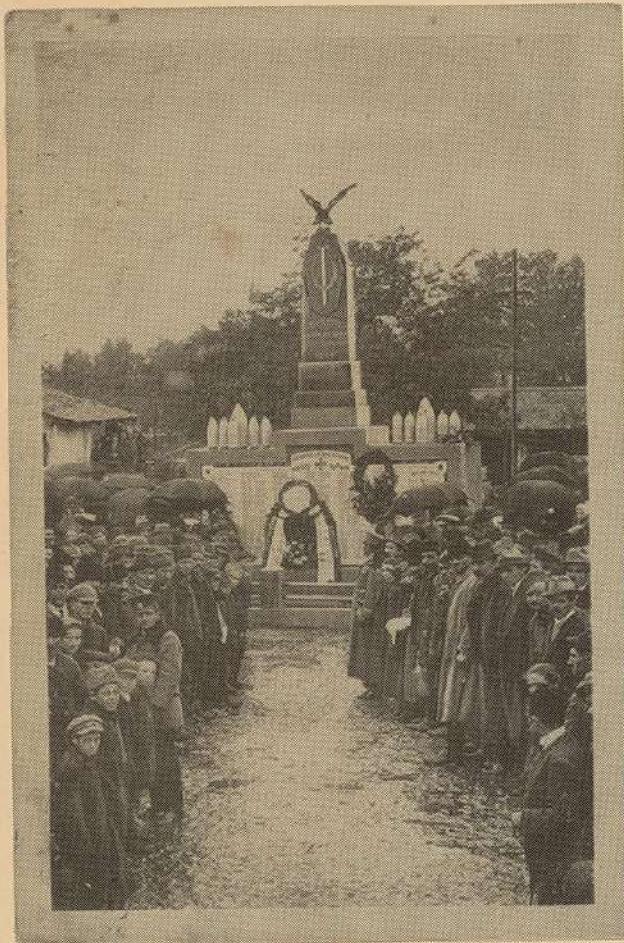
Због болести, првих неколико дана је морала да остане у кревету. Чим се опоравила, преузела је на себе вођење привремене болнице у којој је било смештено неколико стотина српских и француских војника. О тој болници је између осталог записала: „Када смо дошли до болнице, то је било нешто што никада нисам видела. Дуга приземна зграда са једном просторијом, коју су Аустријанци оставили у неописиво прљавом стању. Грчки доктор који је начисто изгубио разум, гурнут је ту са неколико помоћника са наредбом да организује ургентну болницу. Стотине војника лежало је најкоко на хладном каменом поду ходника у мокрим блатњавим униформама.“

Захваљујући Флори Сендс, ова болница је убрзо преуређена. Ангажовала је жене из вароши које су раније радиле у болницама да припомогну, а храну је обезбедила захваљујући несебичним сељацима који су се широкогрудо одавали, чувши да је храна намењена болесним војницима. Војна инспекција која је три недеље касније посетила ову болницу, сачинила је извештај у коме се наводи да ниједна болница у Србији није снабдевена храном као Ђујеријска.

Арчибалд Рајс (1875-1929)

Швајцарски форензичар, публициста, хемичар и професор на Универзитету у Лозани, запамћен као велики пријатељ српског народа. Током Првог светског рата боравио је у Србији и истраживао злочине окупаторских сила (Аустроугарске, Немачке и Бугарске). Захваљујући Рајсу, сазнало се о многим злочинима над цивилним становништвом.

У својим извештајима, Рајс је детаљно описивао понашање окупационих војника широм Србије. Тако је на основу саслушања неколико Ђупричана саставио извештај о стању у Ђуприји под Бугарима: у околини вароши Ђуприје Бугари су убили око 200 особа; између августа 1916. и пролећа 1918. године интернирано је око 200 Ђупричана; честе су биле отимачине и злостављања становништва; реквирирано је најмање 150 вагона житарица, опљачкано је све што је могло да се однесе; порези су били огромни (они који су пре окупације порез плаћали 200 динара, под Бугарима су га плаћали 1500 лева и више); у цркви су службу вршили бугарски свештеници (превелике таксе за крштења, свадбе и сахране). Немци су опљачкали сваку кућу поред које су прошли приликом заузимања вароши 1915., а то су поновили и пред крај рата 1918. године. На самом крају извештаја Рајс је приметио:

„Немци су се у Ђуприји показали као достојни савезници Бугара. Њихов начин деговљања никада није био цивилизованији од понашања „Пруса са Балкана“... Свуде пљачкање и крађе од стране официра и војника и често праћених погубљењима. За један народ који тврди да је на челу „културе“, ово је држање које мора да зачуди чак и оне најмање обавештене.“

Постоји податак да је Арчибалд Рајс 1922. године боравио у Ђуприји приликом откривања и освећивања споменика борцима погинулим у ослободилачким ратовима 1912.-1918. године.

Поздрав из Ђуприје

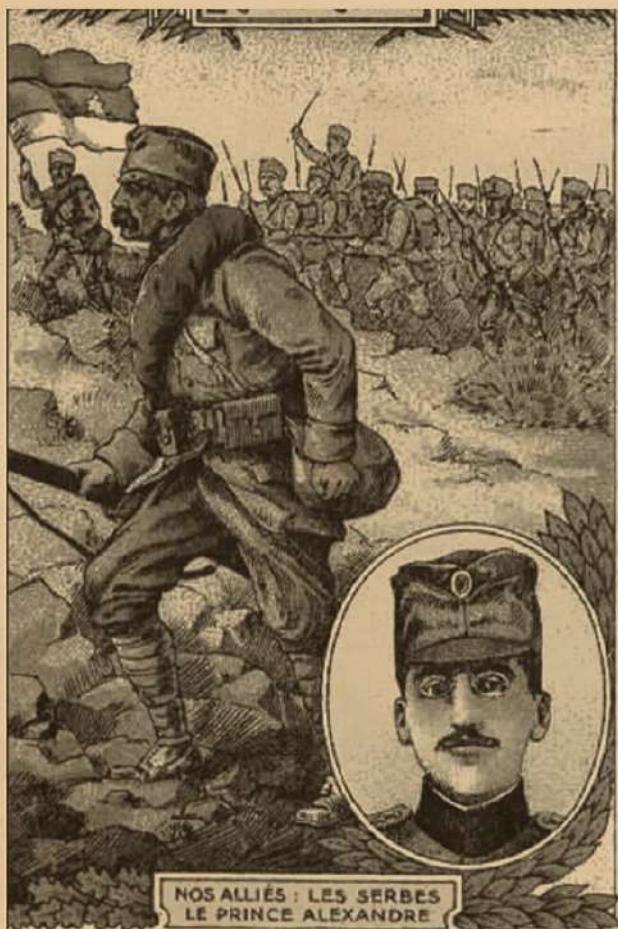

Генерал Шарл Траније (1862-1931) О Ђуприји

Име генерала Траније доживотно су памтили српски ратници. Имао је педесет шест година, када је на челу француских трупа, после пробијања Солунског фронта, праћен војницима Прве српске армије, ушао у Прилеп, а затим продужио према Скопљу, где су се предале четири бугарске дивизије. У свом дневнику генерал Траније је записивао не само историјске чињенице већ и импресије. Посебно поглавље посветио је дочеку српских и француских трупа у ослобођеним градовима:

...Стижемо у Ђуприју. Говор председника општине прочитao је гимназијалац. На француском. За време нашег дефилеа, свирао је оркестар виолина. Марселеа. Цвеће. Хризантеме. Узбуђен сам и срећан. Нешто раније, кроз Ђуприју су прошли српске трупе. Народ им је приредио диван дочек. Али, српски војници су одбили да приме дарове, везене мараме и цвеће! Рекли су: "Чувајте то за француске војнике који ће ускоро да нађу..."

L'avance des armées serbes et alliées lors de l'offensive de Salonique
(15 septembre – 14 novembre 1918)

Пробој Солунског фронта и ослобођење Ђуприје

Биланс страдалих и ратна штета

Ослобођење Ђуприје

У јеку великих борби које су се водиле у Параћину 24. и 25. октобра, непријатељска војска је одступала ка северу и напуштала Ђуприју. Приликом повлачења срушен је железнички мост и запаљен дрвени мост на Морави (данас „Жути мост“). Дана 25. октобра у раним јутарњим часовима на јужном крају вароши појавила се претходница Моравске дивизије Прве српске армије. Њом је командовао помоћни потпуковник Пешић који је на располагању имао један батаљон и једну пољску батерију са свега четири топа. Једини отпор непријатељска војска је пружила код Пољопривредне школе (данашња Техничка школа) и фабрике шећера. После савладавања непријатеља, претходница потпуковника Пешића ушла је у Ђуприју у подне и за мање од сат времена изашла на северну страну вароши чиме је Ђуприја коначно, после скоро три године, дочекала слободу.

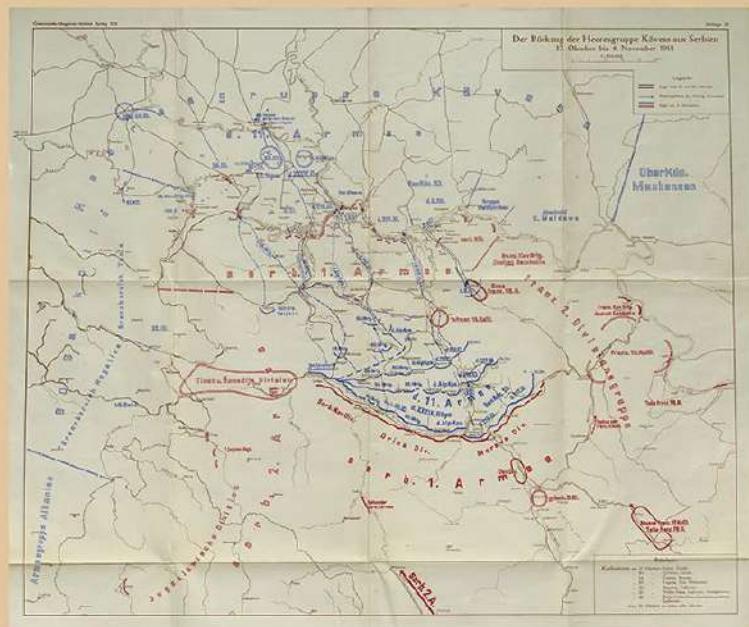
Занимљиво је да се у саставу претходнице потпуковника Пешића налазио и батаљон чуvenог Гвозденог пук (2. пешадијског пук „Књаз Михаило“), најодличкованије војне јединице у историји српске војске.

Цивилни и материјални губици током Првог светског рата

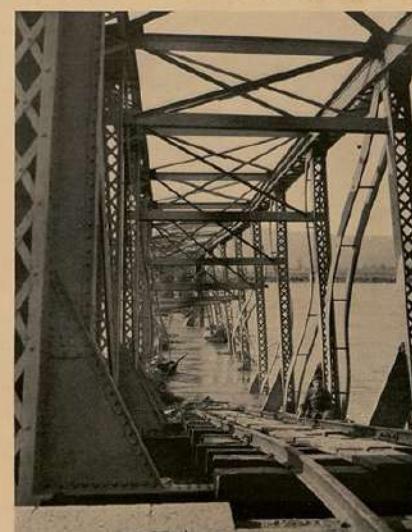
Србија је у Првом светском рату претрпела застрашујуће људске и материјалне губитке. Изгубила је више од четвртине становништва (1.247.435 становника, према подацима са Париске мировне конференције 1919. године). Од овог броја погинуло је или умрло од рана и епидемије 402.435 војника. Приликом преласка преко Албаније умрло је 77.455 војника, у борбама на Солунском фронту 1916—18. године 36.477, побијено или умрло у заробљеништву 81.214, а 34. 781 војника умрло од рана или болести на територији Србије 1915. године. Што се тиче цивилног становништва, губици су износили 845.000. Од 200.000 грађана који су пошли за војском преко Албаније погинуло је или умрло преко 140.000 људи. Епидемија пегавог тифуса 1914/15 однела је 360.000 људи. Ратна штета је износила између 7 и 10 милијарди златних франака, што је износило око половину тадашње националне имовине.

У Ђуприји је при уласку непријатељских трупа у варош 22. новембра 1915. године животе изгубило 6 Ђупричана. Према наводима Арчибалда Рајса, током целокупног трајања рата Бугари су у околини вароши Ђуприје и у самој Ђуприји убили око 200 особа. За собом су окупације војске оставиле огромну материјалну штету. Оштећени су погони фабрике шећера, многе радње и локали су били демолирани, општинска архива је спаљена. Такође, школе на територији Ђупријске општине су биле уништене. При повлачењу, непријатељска војска је срушила железнички и запалила дрвени мост преко Велике Мораве.

Der Vormarsch durch Serbien bis zur Schlacht auf dem Amselfeld

Nach dem Übergang über die Donau und die Save begann der Vormarsch nach Serbien hinein. Er führte durch das Bergland südlich Belgrad und durch die Flussniederung der Morava in der allgemeinen Richtung auf Krassovo und Visch, wohin sich gleichzeitig von Osten her eine bulgarische Armee in Marsch setzte.

Zerstörte Moravabrücke bei Cuprija. — Die sogenannte Wiederaufstellung der Eisenbahnbrücken über die Save und die Morava war zur Gewinnung einer Eisenbahnverbindung nach der schwer bedingten Tiefstufe von höchster Wichtigkeit.
Unten: Abtransport serbischer Gefangener vom Schlachtfeld. Sehr beeindruckendes Bild: Ein deutscher Musketier voraus, hinter ihm ein langer Zug von Gefangenen, von denen niemand daran denkt, fortzulaufen oder zurückzubleiben.